

Радоје СИМИЋ*

ОПСЕГ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС

1. Уводне напомене

1.1. Мислим да је за идентификацију српскога књижевног језика као лингвистичке и културолошке чињенице у наше време – његово сагледавање као самосталног корпуса у односу на новокомпоноване језике сепарираних делова српскохрватског језика. У томе најважнију улогу игра његово разграничење од хрватског. И управо ту леже највеће наше тешкоће. Нису те тешкоће толико лингвистичке колико политичке природе, и не тичу се самих језичких чињеница него демографских и националних. Шта чинити и какав став заузети према катастрофалном националном положају и укореењеним језичким навикама преосталих Срба у Хрватској и сл. Томе се придружује и проблем Срба у БиХ и наметање тзв. ‘босанског језика’, а ево и Срба у Црној Гори. Да ли се повући пред победником и прихватити диктат њихових схватања, или наћи мудрије решење. Чак су и српски филолози – из мени незнатних разлога – својевремено формулисали за нас Србе понижавајућу тезу о ‘источној штокавштини’ контра ‘хрватском књижевном језику’. Да би се превладала ова бесмислица, они међу нама који умеју укрстити две мисли и две речи заједно, могли би дубље промислити и постићи некакав договор како би се зауставио хаос и изашло из ћорсокака бар што се српског језичког питања тиче. Он, сам језик мислим, срећом није за распродају, или се бар мени чини да није, па смо судећи о њему ослобођени притиска најјачих мафија. Научна се углавном згроздава око државне касе да би измолила или измамила који динар – и ништа више.

* Редовни професор Универзитета у Београду, у пензији.

1.2. Моје је мишљење – а тим правцем изгледа да иде и језичка консолидација Срба – да је за Србе најбоље решење да се држе српскохрватскога књижевног језика, и да га прихвате у оном обиму, и онако нормативно постављен, како су га употребљавали пре разлаза са Хрватима. Хрватима (а и осталима који излазе из савеза) ваља оставити, и остављено је, да изаберу из тога корпуса оно и онолико што и колико одговара њиховим културним потребама и политичким схватањима. Не треба им наравно допустити да се мешају у наше напоре да средимо некако свој књижевни језик и одбранимо од пропасти.

1.3. Избор имена језика свачија је унутрашња национална ствар. Али наша је ствар да за делове нације који су после слома српске политике остали ван наше државе – да тражимо право да нам се придруже у одређењу заједничког књижевног језика и имена тога књижевног језика. Тренутно је то српски књижевни језик, како стоји у неким уставима политичких заједница у којима живе Срби.

1.4. За овакав став мислим да постоје двојаки услови – политички и стручни. Покушају да их формулишем.

2. Политички разлози

2.1. О политичким разлозима за прихватање српскохрватског књижевног језика како су га Срби употребљавали пре распада Југославије говорио сам на Међународном састанку слависта у Вукове дане у септембру 2004,¹ а на поменутом локалном скупу изложио сам ужу верзију тога реферата. Овде преносим управо ту скраћену верзију.

2.2. Српска и хрватска позиција у језичком и националном питању – после стварања српске државе и учвршћења положаја српства у међународним односима у деветнаестом веку – дуго је била слична, заправо комплементарна. Било је нпр. књижевника српског порекла који су се придружили хрватским колегама и уградили своје дело у хрватску књижевност. Познат је случај Петра Прерадовића (Грабровница/Бјеловар 1818. – Фарафелд 1872.), а у новије време Новака Симића (Вареш 1906.). Из другог правца су нпр. Медо Пуцић (Дубровник 1822-1882), Иво Ћипико (Каштел Нови 1869-1923), па касније Јосип Сибе Миличић (Хвар 1886 – а по свој прилици погинуо у Италији у Другом св. рату) – прихватили привремено или трајно назив српских писаца. Међутим, како је време пролазило, судбина западног српства се мењала, као и распо-

¹ Р. Симић, *Осег српскога књижевног језика данас*, НССВД 35 (у шт.).

ложење Хрвата према српству уопште, па са тиме и положај српских јавних и културних радника на тој страни. Више није било паритета у националној оријентацији, него су све чешће Срби подлегали притиску прилика и укључивали се у хрватски културни амбијент, док су Хрвати остали у сопственој националној орбити без обзира на место становања.

2.3. Поучан је литерарни пут Владана Деснице, „потомка старих сердара Јанковића, опеваних у народним песмама..., модерног интелектуалца са широким класичним и модерним образовањем”² „Свој књижевни рад – по речима Ј. Деретића – Десница је започео као српски писац, покретач једног од српских регионалних часописа између два рата ‘Магазин сјеверне Далмације’. После рата он се развијао у оквирима хрватске књижевности, али је стално сарађивао и у српским часописима. Себе је сматрао и српским и хрватским писцем”. За примером угледног и утицајног Деснице повели су се затим и бројни други српски интелектуалци, опет пре свега књижевници. – „Међу њима се – пише даље Деретић – издвајају: песник Владимир Поповић (1910), аутор једне од најбољих поема из НОБ-а ‘Очи’, песник за децу Григор Витез (1911-1966), прозаик Војин Јелић (1921), који је својим приповеткама и романима дао слику сеоског живота на подручју далматинске Загоре, хроничар револуције Милан Ножинић (1921), песник и новелиста Милан Лентић (1920), разновсни и плодни Милан Божић (1931), песник, приповедач и романсијер, књижевни критичар и историчар књижевности Станко Кораћ (1929-1994), а од млађих песници Јордан Јелић (1942) и Здравко Крстановић (1950)”. Ако поставимо питање како се ови људи препознају или како се сами идентификују као припадници хрватске књижевности и културе, а Срби су по националном осећању и пореклу – одговор ће гласити – по језику. Створен је општи утисак, бесмислено формулисан на истоку, а вешто подгреван са запада – да Срби ваља да се служе српским језиком какав се говори и пише у Србији, каткада само у Београду, Новом Саду и сл. Сви они који се у језичким навикама разликују од ‘београдског стила’, ‘новосадског стандарда’, ‘екавског наречја’, ‘источне штокавштине’ или сл. – по овом схватању, или овим схватањима, јер се заступници тих идеја у ствари међусобно разилазе гонећи свако своју локалну или ‘језичку политику’ – нису Срби. Њима и не преостаје ништа друго до да се прикључе колективу у којем делују, и који их свакако жели асимилувати, приморава на асимилацију, или им угрожа-

² Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, треће, проширено издање, Прогресс, Београд без г., 1196-1197.

ва егзистенцију уколико се не прилагоде општим узусима средине. Погубност оваквих ускогрудих схватања о српском језику је јесна: она су постала једним од мноштва узрока сталном топљењу српске националне супстанце у западним крајевима – процеса који је од Другог светског рата, а посебно од Југословенског рата деведесетих година, попримио катастрофалне размере.

2.4. Где је излаз? Једини пут који видим, јесте – супротставити се невољи јединим средством које је преостало. То значи: језичку асимилацију у Хрватској не узимати као чин националне асимилације. Срби на западу јесу Срби и онда кад употребљавају језички израз својствен културној средини у којој живе – а то је хрватски. Подсетићу скуп на један мудри закључак донесен на конференцији одржаној у Топуском 23. и 24. децембра 1994. „Српска култура, књижевност и језик – гласи тај закључак – нису дјеливи – они обухватају сав српски народ”. По сили историјске неминовности, и невоље у коју су се увалили последњим ратним поразом, Срби морају признати да је хрватски језик у ствари део српскога књижевно-језичкога корпуса, јер Срби у Хрватској употребљавају само тај израз као свој сопствени. – Ово не може ништа друго значити него да је српски књижевни језик наследник српскохрватског језика у оном његовом опсегу којем су га Срби употребљавали у југословенској федерацији.

2.5. Осталим народима немамо разлога ни могућности забрањивати да из тога корпуса, рекосмо, издвоје свој део ограничавајући га и обликујући га како одговара њиховим политичким назорима и културним потребама; али исто тако немамо разлога одбацити тај ‘отуђени’ део српскохрватског језичког корпуса. Он по оном начелу из Топуског, без обзира што је постао културним гласилом издвојеног дела језичке заједнице, остаје и српски све док у тим срединама живе – и у култури делују – и Срби.

2.6. Оно што је у овом тренутку и са изложенога гледишта дискутабилно, и о чему ваља посебно размислити – јесу насилне измене у издвојеном језичком материјалу после његовог истргнућа из целине. Колико сам ја имао прилике да се уверим, ни ове интервенције у хрватском језику и др., ни иновације у правопису – сем у политици и у пропагандној литератури – нису таквог досега да би битније ометале комуникацију. Јединство овако широко схваћеног књижевног језика не би, према томе, било битније угрожено и поред јаких дивергентних тенденција у њему данас.

7. Додајемо сада да би ширина културног тржишта – која је одлучујући фактор у квантитету и квалитету производа – била у неку руку очу-

вана уколико би се хрватске књиге нормално пласирале у Србији – као и обратно. Затварање у уске оквири, и с тим нужно повезана провинцијализација, највећи су непријатељи културе појединца и колектива. Стварати језичке баријере, поред свих осталих које су већ створене, учвршћене, и освећене вољом драге нам ‘милостиве Јевропе’, значило би створити себи још једно средство за добровољно брисање са карте цивилизованог света.

3. Стручни разлози

3.1. О стручним питањима расправу је најбоље започети од – самог почетка, тј. од времена када се зачињао савремени књижевни језик код Срба и Хрвата, или кад су се зачињали српски и хрватски књижевни језик, како хоћете. Још године 1832. један од идеолога хрватског националног уједињења, Иван Деркос, јаким речима је упозорио сународнике да језичку заједницу хрватских провинција могу засновати искључиво на српској основици – јер су једино онда, и у оној мери, њихова „поднарјечија међу собом слична, кад су слична... србскому”.³ Илирци су следили ову линију у оној мери у којој им је по њиховој оцени обезбјеђивала успех у програму уједињења Јужних Словена, и пре свега сређивања прилика у самој Хрватској. Темелем њихова књижевног језика, као што је познато, постало је дубровачко књижевно наслеђе, у које су они унели и извесне елементе осталих старијих хрватских књижевних идиома – пре свега чакавског и кајкавског. Хрватски вуковци, међутим, којих се током времена накупило довољно да представљају одлучујућу снагу у решавању језичких питања, ишли су до краја, па су и речју и делом прихватили Вуков књижевни језик, и успели да га прошире на целу хрватску културну сцену.

3.2. Овоме, са српске стране, није допринео само Даничић, како се обично мисли, већ и сам Вук, и најпре Вук. Чак се може рећи да је Даничић, са Штротсмајеровом дозволом, просто реализовао Вукове идеје, остварио оно што је било у неписаној Вуковој опоруци. Вук је, наиме, већ 1830, кад је Гај издао своју *Кратку основу хрватско-славенског правописања*, почео друкчије размишљати о књижевном језику него дотада, док се тврдо држао Копитаревих идеја. Не мислим наравно

³ I. Derkos, *Genius patriae super dormientibus suis Filiis, seu filium patrioticum pro incolis regnorum Croatiae Dalmatiae et Slavoniae, in ectitandumin excolendae lingae patriae stadium*, Zagreb 1832. – Cit. по: Sl. Ježić, *Hrvatski preporod u prvoj polovini XIX stoljeća – poviestni pregled i dokumenti*, Zagreb 1944, 168-169.

да је Вук прихватио Гајеву концепцију. Него је узнастојао да своју концепцију преформулише и прилагоди је својој идеји о јединству ‘Србаља сва три закона’. Он се 1835. састаје са Гајем у Бечу, али не неспреман и не формално, него спреман на суштински споразум. Пре тога је, наиме, предузео дуго и напорно путовање преко Трста за Дубровник и Црну Гору. На путу је – како пише Љ. Стојановић⁴ – „провео тринаест месеци. Највише се задржао у Дубровнику (више од пет месеци). Остало време провео је по Приморју од Дубровника до Будве и у југозападној Црној Гори. И поред све болешљивости и тешкоћа путовања био је врло задовољан... Нарочито је био задовољан богатом грађом коју је прикупио о српском језику...” Вук и Гај се нису сложили. О томе изгледа нема директних података, али о томе сведочи на једној страни Гајев *Оглас* од 1835,⁵ а на другој Вуков осврт на проблем књижевног језика у предговору *Пословицама* издатим на Цетињу 1836.⁶ Вук додуше пристаје на исправке у својој концепцији књижевног језика, али искључиво ради приближавања дубровачком народном изразу (отада пише *x*, нешто касније прихвата *тје*, *дје* и сл. место *јата*), али дуброачки књижевни језик не помиње нити на њега изриком пристаје. Он остаје на позицијама реформе одоздо са народне језичке платформе, отада дубровачке, а Гај је за реформу одозго, са позиције културног и језичког наслеђа.

На Бечком књижевном договору победиле су Вукове идеје, а догађаји током друге половине деветнаестог века ишли су стално на руку вуковцима, како у Србији тако и у Хрватској. Хрвати су имали сопствене разлоге да пристају на такав ток догађаја, а Срби у Србији своје да мало воде рачуна шта се у Хрватској дешава. Хрвати су савез са Србима изгледа схватили само као једну етапу у свом националном развоју, стално тежили да је брзо и безболно превазиђу, и постали су оно што су данас. Снашли су се и у расплету догађаја из деведесетих година дижући народ на ноге против Срба, иако је рат у ствари изазвала преголема државна машинерија коју више Југославија није могла издјавати, као и решеност Европе да разбије комунизам изазивајући унутрашња трвења и подржавајући сепаратизам. Рат Хрвата против Срба у језику је прерастао у рат против србизама, што је политички одлично искоришћено, а заправо је у књижевном језику као целини све доведено на ниво најрационал-

⁴ Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, Београд 1924., 426.

⁵ Sl. Ježić, *Hrvatski preporod u prvoj plovinu XIX stoljeća – poviestni pregled i dokumenti*, Za greb 1944, 184-185.

⁶ Вук Ст. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне, као и оне у обичај узете ријечи*, на Цетињу..., 1836.

нијих решења и у граматици и у правопису. При томе се србизмом проглашавало углавном оно што није прихватљиво, и чега често ни код Срба или никако нема, или је у реткој употреби.

Добро је у свему томе што већина у Хрватској није подлегла усташком или било каквом шовинистичком екстремизму, који је у политици био врло заступљен. Остала је могућност стварања каквог-таквог заједничког културног тржишта изнад поп и рок нивоа, које би одговарало заједничком привредном тржишту, које не чека на високе одлуке него се полако оформљује, бар на српској страни (хрватска и словеначка трговачка мрежа шири се на истоку без већих тешкоћа).

4. Српске матичарске бесмислице

Поменуемо раније идеју о ‘источној штокавштини’, која вероватно крије идеју о преформулацији српскога језичког програма, пледоаје за стварање нове језичке и правописне концепције и за удаљавање и од Хрвата и од Вука путем који би нас одвео у културну џунглу. Али да пођемо мало издаље.

Наиме, Александар Белић се залагао за чвршће јединство књижевног језика и правописа са Хрватима. Али на другом крају – своје језичке концепције заснивао је на Вуковим схватањима, а у правопису се залагао за доследан фонологизам У свом издању *Правописа књижевног српскохрватског језика* он је сузио писање *ds* само на неколико случајева, а у већини познатих примера тражио је *ts*: *претседник* и сл.

Његови наследници и учесници у Новосадском договору вратили су се у томе Вуковим решењима, а допустили су и неке иновације које су значиле извештан продор морфологизма у правописну норму. Први такав случај представљају страна властита имена као *Хабсбург*, *Вашигтон* и сл. – што се онда проширује на кованице типа *Београдпут*, *Иригтранс* итд. Други чине апелативи попут: *азбест – азбестни*, *протест – протестни*, *робустан – робустно*, чему се затим придружују друге позајмљенице као *драгстор*, *плебс* итд. Ширењем фонда позајмљених термина и других стручних и нестручних назива српска правописна норма доведена је у приличну опасност.

Но ја не мислим да због тога ваља дизати буну против правописа онаквог какав је инаугурисан 1960. Хоћу само скренути пажњу да Новосадски договор није сачињен на штету Хрвата, наго – гледајући дугорочно – управо на штету Срба. А Срби нису имали ни довољно способних мозгова ни довољно храбрости да се суоче с проблемом и да га по-

кушају решити. Када сам ја 1981. године изашао са анализом правописне норме која је била замишљена само као констатација стања, сви су се дигли против мене и почели викати да реметим мир у кући. Моја књига је забрањена,⁷ вероватно пре свега као компензација за забрану хрватскога правописа из 1971. А са хрватске стране ударац бирократије није изазвао веће поремећаје, па су израђени прво *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*, те Катичићева *Синтакса хрватскога књижевног језика*, Бабићева *Творба ријечи у хрватском језику*. Српски *Прилози правопису* били су заправо тапкање у месту – заварарање научне јавности као да се нешто ради, а и политичара као да се ништа не ради. Јер је политичка врхушка у Београду била против било каквих акција, у било чему. Ваљало је демонстрирати будност према унутрашњем и вањском непријатељу, поставити свуда страже и гледати да се ништа не миће. Стражара је бар било доста. И пандура. И међу научницима.

Када је слом политике стражарчења био извесна ствар, јер су ратне операције за разбијање Југолавије започеле, београдска пандурска елита у нашој струци пожурила је да се прикаже као народни душебрижнички корпус. На нормативистичке иницијативе противника тадашњег режима, и борбу да се норма среди, као одговор дошла је 1994. поражавајућа реакција у виду Матичиног *Правописа српскога језика*. Постало је белодано да Бранислав Брборић, тадашњи чиновнички у Министарству просвете, жели да Србе наведе на потпуну капитулацију у језичкој политици. Сигурно је по његовом диктату у правопис ушло све и свашта што је значило одустајање од правописне норме и њену потпуну преформулацију на основама које нису ни српске ни хрватске, које су биле познате и о којима се дискутовало, него неке треће. Бојим се – никакве сем самовоље једнога болесног човека.

У предговору тога правописа пише наиме (на стр. 10) да „текст приручника не иде (као први Матичин правопис) за формалном симетријом источне и западне грађе – односно српског и хрватског стандарда или узуса, него претежно оперише примерима и употребним оценама својственим култури источнијег дела штокавског наречја; међутим, ни ону другу компоненту наш приручник информативно не искључује нити је нормативно дезавуише. Колико је концепт обраде изискивао освртање на хрватску стандардизацију (или шире схваћено западну), она је наво-

⁷ Објављена је тек десет година касније: Р. Симић, *Српскохрватски правопис – нормативистичка испитивања у ортоепији и ортографији*, Научна књига, Београд 1991. – в. и: Р. Симић, *Правопис српскога језика – нормативистичка и кодолошка испитивања*, Београд 1994.

ђена практично у оном виду који је, под именом ‘хрватскосрпски’, добила у заједничком правопису од 1960. г.”

Изази да је то само иновирани српскохрватски правопис, што он није. Али је ова невоља најмања. Много је већа ‘асиметрија’ српскога и хрватскога, о којој се извештава, а из извештаја излази да приређивачи додуше у време српскохрватског језика препознају српску и хрватску ‘стандардизацију’, али да сада на истоку, наспрам те ‘хрватске стандардизације’ стоји некаква ‘култура источнијег дела штокавског наречја’. По свему судећи, господа приређивачи само су потписали тај предговор као указ Брборићев. Јер, да су смели интервенисати, не би допустили толико бесмислица, и такву термилошку збрку. А надам се да им се не би поткрао анафалбетизам ‘концепт’ уместо ‘концепција’. Највећа је мука наравно што је цео текст правописа управо такав: без иједне јасне идеје, смушен и непрозиран, расут у безброј међусобно неупоредивих, често потпуно противречних решења и објашњења.⁸

И још је веће зло које је најављивано, јер је значило расуло српске и онако доста истанчале писмености. Антвивуковска линија је наиме одустајала од ијекавизма у корист Хрвата, али не нудећи екавизам у замену за то, него ‘јатовски’ правопис који би нас одвео у предвуковско време опште неписмености. За ту је идеју придобијен и Павле Ивић, који ју је формулисао као критику Вукове ијекавице: „Најслабију страну језичке и правописне реформе, иначе толико заслужног великана из Тршића – гласи текст испод којег је стајао Ивићев потпис, – чини нерешено питање екавског или ијекавског изговора некадашњег вокала јат. Проблем је настао Вуковим захтевом да се између изговора и писања успостави прозрачан однос један глас – једно слово. Тако је Вук избацио старо ћирилично слово јат које су екавци могли читати као е, а иекавци као *ије* или *је*” (‘Вечерње новости’, 11. април 1994.). Никома није дошла на ум мисао ко ће данас знати где је било јат, а где не, поготову код екаваца. Нити су му били опомена сачувани текстови из доба када је ‘јат’ употребљавано, и када нико није могао тачно погодити када да пише ‘е’, а где јат.

5. Где је решење

Насупрот овим позивима на хаос, група професора и других научних радника окупила се тада на никшићкој катедри, и одатле покушала

⁸ Подробније в. у: Р. Симић, *Правопис српскога језика између пада и успона*, Унирекс, Никшић 1995.

да води нормативистичке процесе у правцу неких одређенијих решења. Прво је истакнут вуковски принцип природног развоја језика, и фонетско начело у правопису као најадекватније, и већ дуго пре нас проверено у пракси. Томе начелу наравно морали су бити придодати неки моменти из правописа од 1960., јер су постали обичај, против којег није ни сврховито ни потребно борити се. Не видимо да се од тих принципа далеко удаљавају ни друге наследнице Југославије са бившег српскохрватског подручја, нити мислимо да је то потребно.

Верујемо стога да ће њихови одсадашњи нормативистички подухвати, као и досадашњи што су били, ићи линијом очувања могуће културне размене без посредства преводиоца и транскриптора. Али свакако је то ствар сваке од државица у којима смо се нашли, њене политике и укуса врхушке. На нама је ипак да се не истичемо у погубној политици расипања и черечења народног организма, већ да покушамо очувати што се очувати може.